

Joanna Marszałek-Kawa, Anna Ratke-Majewska,
Patryk Wawrzyński

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Konstytucja a nowa tożsamość polityczna w tranzycji demokratycznej¹

Studia nad tranzycją stanowią jedną z najszybciej rozwijających się przestrzeni nauk politycznych w XXI wieku, lecz rola konstytucji jako ram instytucjonalnych kształtującego się porządku i symbolicznej ekspresji nowej tożsamości politycznej bywa w nich niejednokrotnie marginalizowana. Liczni badacze postrzegają przyjęcie ustawy zasadniczej jako wyłącznie kamień milowy procesu demokratyzacji, nie zaś istotny wyznacznik jego przyszłego sukcesu. Niezmiennie konstytucja znajduje się poza głównym nurtem badań tranzycji, pomimo że doświadczenie *Trzeciej Fali Demokratyzacji*² spowodowało, że wcześniejsze rozważania nad warunkami wstępnymi demokracji³ zostały zastąpione badaniem kultury politycznej i obywatelskiej, podzielanych wartości, wpływu czynników ekonomicznych oraz wagi porozumienia elit dla przebiegu przemian⁴.

¹ Niniejszy artykuł stanowi dorobek projektu „Polityka pamięci jako element kształtowania nowej tożsamości w czasie tranzycji z systemu autorytarnego”, kierowanego przez dr hab. Joannę Marszałek-Kawę. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS5/02722.

² S.P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in The Late Twentieth Century*, Norman 1991. Zob. również: idem, *Democracy's Third Wave*, „Journal of Democracy” 1991, vol. 2 (2), s. 12–34.

³ R.A. Dahl, *Polyarchy*, New Haven 1971.

⁴ R. Inglehart, *Culture shift in advanced industrial societies*, Princeton 1990; A. Przeworski, F. Limongi, *Modernization: Theories and facts*, „World Politics” 1997, vol. 49, s. 155–183; G.A. O'Donnell, P.C. Schmitter, *Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*, Baltimore 1986. Zob. również: E.M. Jepsen, *Processes of Democratization*, [w:] *21st Century Political Science. A Reference Handbook*, red. J.T. Ishiyama, M. Breuning, Thousand Oaks 2011, 275–282; J. Linz, A. Stepan, *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-Communist Europe*, Baltimore 1996.

W niniejszym artykule autorzy proponują uznanie konstytucji za istotny czynnik konstruujący nową tożsamość polityczną społeczeństwa. Oferują również prosty instrument badawczy, umożliwiający zdefiniowanie treści wpływu nowych ram prawnych porządku politycznego na tożsamość. Tym samym pragną wskazać, że analiza ustawy zasadniczej jako narracji ukierunkowanej na przyszłość stanowić może interesującą metodę uzupełnienia dociekań nad sposobem, w jaki społeczeństwo radziło sobie z wyzwaniami tranzycji: ustanowieniem demokratycznych elit, tworzeniem społeczeństwa obywatelskiego, rozwojem samorządności, wprowadzeniem rządów prawa, sprawiedliwością, kosztami przekształceń ekonomicznych, wprowadzeniem nowych standardów rywalizacji politycznej, zmianą systemu wyborczego i integracją międzynarodową.

Konstytucja a tożsamość polityczna

Nauki polityczne nie mogłyby istnieć bez pytania o znaczenie konstytucji. Refleksja nad jej rolą dla systemu politycznego jest zagadnieniem fundamentalnym. Arend Lijphart nie myli się stwierdzając, że tym, co stanowi niewątpliwe spoiwo współczesnych nauk politycznych jest przekonanie, iż decyzje podjęte w toku prac konstytucyjnych bezpośrednio wpływają na późniejsze funkcjonowanie ładu demokratycznego, zwłaszcza gdy proces decyzyjny ma miejsce w czasie demokratyzacji. Wówczas przyszłość przemian trwale związana jest z sukcesem nowego porządku ustrojowego⁵.

Zasadnym zdaje się być pytanie, czy konstytucja stanowi wyłącznie sformalizowany katalog zasad rywalizacji politycznej, czy może jej znaczenie wykracza poza rolę prawnego fundamentu ładu? Oczywiście jest, że istnienie ustawy zasadniczej gwarantuje dookreślenie ram porządku politycznego, a jej przepisy ustanawiają nieprzekraczalne przez przywódców granice. Równocześnie jednak, konstytucja wpływa na istotę samej rywalizacji politycznej. Co więcej, zdaje się być czymś więcej niż najważniejszym dokumentem prawnym w państwie, gdyż jest symboliczną ekspresją tożsamości politycznej. Staje się narzędziem jej podtrzymywania i odtwarzania, a także instrumentem pozwalającym ją konstruować. Rozważając rolę konstytucji należy więc pamiętać, że tak samo ważnym jej aspektem jest wyznaczanie ram prawnych, jak i tworzenie politycznej tożsamości. Stanowisko to potwierdzają słowa Alana Hamlina, któ-

⁵ A. Lijphart, *Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland 1989–91*, „Journal of Theoretical Politics” 1992, vol. 4 (2), s. 207–208.

rego zdaniem „konstytucja jest zarówno sposobem organizowania przez grupę zbiorowego funkcjonowania, jak i środkiem do utrzymania grupy jako całości”⁶.

Wpływ ustawy zasadniczej na tożsamość polityczną społeczeństwa może być kluczowym dla jej treści. James W. Ceaser, przywołując badania Gallup Inc. z 2010 roku, zauważył, że 80% Amerykanów postrzega swoją konstytucję jako argument czyniący ich naród wyjątkowym i stawiającym ich ponad innymi społecznościami świata⁷. Konstytucja jest bowiem w amerykańskiej kulturze politycznej nie tyle ramami prawnymi funkcjonowania państwa, co przymierzem zawartym w imieniu narodu, które skutkować ma sprawiedliwością, porządkiem, dobrobytem i wolnością dla wszystkich⁸. To ona wyznacza rdzeń tego, co – we własnych oczach – czyni Amerykanów niezwykłymi i uprawnia ich państwo do szczególnej pozycji w polityce międzynarodowej⁹.

Jednakże przykład skonsolidowanej amerykańskiej demokracji niekoniecznie musi być przystającym do wyzwań tranzycji. O ile dla każdego Amerykanina istnienie określonych ram porządku konstytucyjnego jest oczywiste, o tyle dla obywatela państwa będącego w toku demokratyzacji sama konstytucja nie musi być tak silnym wyznacznikiem tożsamości. Z wyzwaniem tym mierzyć muszą się twórcy ustawy zasadniczej we wszystkich państwach, w których system polityczny daleki jest od konsolidacji. Niemniej jednak, jak zauważyli Josh Ghai i Guido Galli, konstytucje same w sobie wyposażone są w instrumenty pozwalające im oddziaływać na tożsamość polityczną również w czasie demokratyzacji. Ustanawiają one wartości, które kluczowe są dla uczestniczenia w rywalizacji politycznej – co więcej, konstruują wspólnotę polityczną, ustalają zasady uczestniczenia w niej, gwarantują obywatelską partycypację w życiu państwa, chronią określony katalog praw oraz wyznaczają zasady, dzięki którym pokojowa zmiana władzy staje się możliwa¹⁰.

Ramy konstytucyjne odgrywają zatem rolę nie tylko w warunkach skonsolidowanej demokracji, lecz także w toku politycznej tranzycji. I tak, jak w przy-

⁶ A. Hamlin, *Constitutions, Politics, and Identity*, [w:] *Constitutional Mythologies. New Perspectives on Controlling the State*, red. A. Marciano, New York 2011, s. 49.

⁷ J.W. Ceaser, *The Origins and Character of American Exceptionalism*, „American Political Thought” 2012, vol. 1 (1), s. 6.

⁸ K.D. Wald, A. Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States*, Lanham 2011, s. 43.

⁹ G. Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism*, New Haven–London 2009, s. 10.

¹⁰ Y. Ghai, G. Galli, *Constitution-building Processes and Democratization: Lessons Learned*, [w:] *Democracy, conflict, and human security: Further readings*, Stockholm 2006, s. 232.

padku amerykańskiej kultury politycznej, ów wpływ może przeciągnąć się na kolejne stulecia, stając się kluczowym wyznacznikiem tożsamości politycznej wspólnoty. Wartości i idee konsolidują społeczeństwo oraz określają kierunek, jakim będzie ono podążać. Istotnym jest ponadto fakt, że nowy porządek konstytucyjny tak samo wpływać ma na polityczną teraźniejszość, jak i konstruować wyobrażenie przyszłości, do której państwo dąży. Oznacza to, że – przykładowo – konstytucyjna gwarancja wolności słowa chroni obywateli nie tylko w danej teraźniejszości, lecz również ochraniać ma ich do momentu, gdy istniejący system polityczny utraci swą społeczną legitymizację.

Zorientowanie na przyszłość konstytucji jest dla wspólnoty politycznej równie ważne, jak dla jednostki pozytywne nastawienie do przebiegu przyszłych wydarzeń. Owa przyszłościowa orientacja ma za zadanie ochraniać porządek przed wewnętrznymi impulsami skłaniającymi do ryzyka. Brak wiary w przyszłość skutkuje w przypadku jednostki zaangażowaniem w niebezpieczne zachowania, z kolei dla wspólnoty politycznej może oznaczać ryzyko destabilizacji i konfliktu¹¹. Ponadto, jak wykazali w swych badaniach Maria Strobel, Andranik Tumasjan, Matthias Spörrle i Isabell M. Welpel, zorientowanie na przyszłość pozytywnie wpływa na dodatkowe zaangażowanie obywatelskie¹², co może i powinno być dyskutowane przez państwo w czasie demokratyzacji. Wiara w przyszłość umożliwia wzbudzanie nadziei, emocji kluczowej dla trwałości i funkcjonowania demokracji¹³.

Jaką zatem rolę pełni konstytucja w konstruowaniu tożsamości politycznej społeczeństwa? Oczywiście jest, że już samo ustanawianie formalnych ram prawnych rywalizacji politycznej wpływa na to, kim czują się obywatele państwa i jakie zasady wyznaczają ich poczucie przynależności do wspólnoty. Aspekt ten, co zrozumiałe, nie podlega dyskusji. Nie jest jednakże jedynym. Konstytucja jest bowiem z założenia narracją o tym, kim są obywatele danego państwa, opowiadającą o kwestiach najważniejszych dla konkretnego społeczeństwa. W tym wymiarze, tak samo istotnym jest to, co w niej zawarte, jak

¹¹ W odniesieniu do przywoływanych badań dotyczących zachowania jednostki zob. R.N. Robbins, A. Bryan, *Relationships Between Future Orientation, Impulsive Sensation Seeking, and Risk Behaviour Among Adjudicated Adolescence*, „Journal of Adolescent Research” 2004, vol. 19 (4), s. 428–445.

¹² M. Strobel, A. Tumasjan, M. Spörrle, I.M. Welpel, *The future starts today, not tomorrow: How future focus promotes organizational citizenship behaviors*, „Human Relations” 2013, vol. 66 (6), s. 829–856.

¹³ M. Singh, W. Sawyer, *Democracy and robust hope: Queensland's education and training reforms for future*, „Education, Citizenship and Social Justice” 2008, vol. 3 (3), s. 225.

i to, co zostało w niej pominięte¹⁴. Ponadto, jak zauważyli Ghai i Galli, konstytucja definiuje samą wspólnotę polityczną i jej współzależności z państwem, wyznaczając schemat dystrybucji praw, obowiązków oraz wpływu. Stwierdzenie, że granice naszych uprawnień i zobowiązań, a także skala możliwości naszego oddziaływania na rzeczywistość współdecydują o tym, kim – jako jednostki i wspólnota – jesteśmy, nie wymaga dodatkowego uzasadnienia. Ustawa zasadnicza stanowi tym samym swego rodzaju standard tożsamości, do którego odnoszą się tożsamości jednostkowe¹⁵. Wreszcie, konstytucja stanowi podstawę wiary w przyszłość wspólnoty oraz wzbudza nadzieję, że długoterminowe cele współdziałania zostaną zrealizowane.

Można zatem stwierdzić, że tym, co pozwala ustawie zasadniczej wpływać na tożsamość polityczną społeczeństwa jest wielopoziomowe oddziaływanie na rozumienie przez wspólnotę i jednostkę otaczającej rzeczywistości. Konstytucja porządkuje świat polityczności. Ustala zasady, jakimi wszyscy muszą się kierować, by móc uczestniczyć w polityce państwa. Definiuje, które z wartości i postaw uznane zostaną za centralne i fundamentalne dla danego porządku i tym samym dookreśla to, co decydować będzie o przynależności do wspólnoty politycznej¹⁶.

Konstytucja a konstruowanie nowej tożsamości politycznej w tranzycji

Dostrzegając złożoność wpływu konstytucji na tożsamość polityczną społeczeństwa, rozważyć można jej szczególne znaczenie w toku tranzycji. W odniesieniu do demokratyzacji zwykło się przyjmować, że ustanowienie nowego porządku konstytucyjnego stanowi kamień milowy procesu przemian. Co więcej, w wielu przypadkach jej uchwalenie pozwala rozróżnić postautorytarną tranzycję od konsolidacji demokracji. Oznacza to, że same nauki polityczne przypisują jej unikalne znaczenie, umiejscawiając w centrum zainteresowania

¹⁴ Doskonale obrazuje to przykład omówiony przez Jörga Kemmerzella. Zob. J. Kemmerzell, *Why there is no party ban in the South African constitution*, „Democratization” 2008, vol. 17 (4), s. 687–708.

¹⁵ J.E. Stets, P.J. Burke, *Identity Theory and Social Identity Theory*, „Social Psychology Quarterly” 2000, vol. 63 (3), s. 232.

¹⁶ Warty mi rozważyć są spostrzeżenia Jacinty O’Hagan dotyczące wpływu wspólnoty wartości na definiowanie tożsamości politycznych po 11 września. Zob. J. O’Hagan, „*The Power and the Passion: Civilizational Identity and Alternity in the Wake of September 11*, [w:] *Identity and Global Politics. Empirical and Theoretical Elaborations*, red. P.M. Goeff, K.C. Dunn, New York 2004, s. 27–45.

studiów tranzycyjnych. Warto w związku z tym zastanowić się, co wpływa na unikalny status konstytucji w rozważaniach nad demokratyzacją.

Jak zostało już wspomniane, konstytucja, będąc najważniejszym dokumentem prawnym, nie ustanawia wyłącznie nowego zbioru zasad życia politycznego, lecz również odzwierciedla ideę nowej tożsamości politycznej społeczeństwa. Zarazem jej kształt reprezentuje zmiany, które dokonują się w sferach zachowań, wiedzy i podzielanych wartości¹⁷. Ponadto sam proces tworzenia i negocjowania nowej konstytucji niekiedy przekształca się w masową, publiczną debatę nad zasadami, których przestrzeganie jest niezbędne dla funkcjonowania demokracji¹⁸. Okres ten bywa również czasem wspólnego ustalania zasad pojednania i przezwyciężenia bolesnego doświadczenia przeszłości, a zarazem umożliwia ustalenie dychotomii między sprawiedliwością a wymierzaniem sprawiedliwości (*the just versus the justice*)¹⁹.

Jednakże, wpływu nowej konstytucji nie można – w tranzycji – sprowadzić wyłącznie do formalizowania nowych ram porządku politycznego i dookreślenia treści nowej tożsamości politycznej. Wybory konstytucyjne oddziałują także na samą skuteczność demokratyzacji²⁰. Danica Fink-Hafner i Matija Hafner-Fink przedstawili, w jaki sposób zasady rywalizacji politycznej mogą ograniczać znaczenie negatywnej spuścizny autorytarnej przeszłości. Podsumowując swe badania, stwierdzili oni, że „instytucjonalne czynniki sukcesu tranzycji demokratycznej mają znaczenie. [...] System parlamentarny okazuje się mieć możliwość ograniczania wpływu jednej, przeważającej partii przejmującej władzę tuż po pierwszych wyborach powszechnych. Wciąż jednak, ów czynnik instytucjonalny ma drugoplanowe znaczenie w warunkach wojny”²¹.

Spostrzeżenia Fink-Hafner i Hafner-Finka nakładają pewne ograniczenia na rozumienie roli konstytucji w czasie tranzycji. Ustawę zasadniczą nadal możemy postrzegać jako czynnik istotny w kształtowaniu nowej tożsamości politycznej, który jednakże może zostać przeważony przez niesprzyjające okoliczności.

¹⁷ S.E. Finkel, A.E. Smith, *Civic Education, Political Discussion, and the Social Transmission of Democratic Knowledge and Values in a New Democracy: Kenya 2002*, „American Journal of Political Science” 2011, vol. 55 (2), s. 417.

¹⁸ E. Unterhalter, *Education, citizenship and difference in the South African transition: policy, politics and practice*, „Curriculum Journal” 2000, vol. 11 (1), s. 72–73.

¹⁹ E.C. Eze, *Transition and the Reasons of Memory*, „South Atlantic Quarterly” 2004, vol. 1003 (4), s. 763–764.

²⁰ A. Przeworski, M. Alvarez, J.A. Cheibub, F. Limongi, *What Makes Democracies Endure?*, „Journal of Democracy” 1996, vol. 7 (1), s. 39–55.

²¹ D. Fink-Hafner, M. Hafner-Fink, *The Determinants of the Success of Transitions to Democracy*, „Europe-Asia Studies” 2009, vol. 61 (9), s. 1614–1619.

Zasadnym jednak zdaje się być pytanie, czy w ogóle możliwa jest skuteczna demokratyzacja w warunkach trwającego w państwie konfliktu zbrojnego. I czy ów konflikt nie oznacza, z zasady, że niemożliwe jest – w danym czasie – ustanowienie jednej, łączącej obywateli wspólnoty politycznej, która opierałaby się na zgodzie dotyczącej preferowanych postaw i zachowań oraz podzielanych wartościach. Skuteczność demokratyzacji zależy bowiem, w stopniu znaczącym, od zaistnienia porozumienia między dominującymi siłami politycznymi, co doskonale obrazują przykłady postkomunistycznej tranzycji w państwach Europy Środkowej. Co więcej, Rama Mani spostrzegł, że nawet po zakończeniu konfliktu sprawiedliwość tranzycyjna (*transitional justice*) zakłada konieczność inkluzji i uczestnictwa wszystkich grup społecznych jako fundamentów odbudowy i stworzenia sprawnej wspólnoty politycznej²².

Podstawowym celem nowej konstytucji jest zatem zjednoczenie zwaśnionych stron i wypracowanie porozumienia pozwalającego przewyciężyć przeszłość. Stworzenie nowych zasad funkcjonowania rywalizacji politycznej jest, obok skonstruowania nowych narracji polityki historycznej i instytucjonalnego rozliczenia przeszłości, najtrudniejszym praktycznym wyzwaniem pojednania. Dodatkowo, czynnikiem utrudniającym tranzycyjne przemiany jest blisko związana z wszystkimi trzema głównymi wyzwaniami pojednania kwestia redystrybucji wpływu i zasobów. Jak zauważył Patrick Bond, to właśnie brak rozwiązania tej kwestii – tak w sferze instytucjonalno-prawnej, jak i symbolicznej – skutkuje utkwieniem nowych demokracji w stanie trwałego kryzysu. Negocjowane przez elity porozumienie nie musi bowiem stanowić atrakcyjnej propozycji nowej tożsamości dla społeczeństwa zainteresowanego pojednaniem opartym na redystrybucji²³.

Bond zdaje się jednak popełniać dwa błędy. Po pierwsze, nie dostrzega, że istnienie konfliktu charakterystyczne jest dla systemów demokratycznych, a w przypadku nowych demokracji jest on najczęściej pogłębiany stratyfikacją ekonomiczną społeczeństwa. Zazwyczaj, niemożliwa jest ona do przewyciężenia w krótkim czasie, a standardy demokratyczne znacząco utrudniają realizację populistycznych postulatów, które przyczynić mogłyby się do realizacji społecznie oczekiwanego modelu pojednania opartego na redystrybucji. Po drugie zaś, Bond marginalizuje rolę konstytucji jako projektu ideowego ukierunkowanego na przyszłość. Zdaje się nie dostrzegać, że uzupełnia ona formułę

²² R. Mani, *Rebuilding an Inclusive Political Community After War*, „Security Dialogue” 2005, vol. 36 (4), s. 512.

²³ P. Bond, *Reconciliation and Economic Reaction: Flaws in South Africa's Elite Transition*, „Journal of International Affairs” 2006, vol. 60 (1), s. 141.

pojednania w konstruowaniu ram pozwalających na sprawne funkcjonowanie podzielonego społeczeństwa i utworzenie – w przeszłości – wspólnoty politycznej²⁴.

Ponadto spostrzeżenia Bonda nie uwzględniają istotnego aspektu transycji. Kimberly Theidon stwierdziła, że „pojednanie jest [...] procesem zmiany antagonistycznych wspomnień na wspomnienia wcześniej istniejących więzi społecznych oraz zastąpienia niedawnego doświadczenia bratobójczej przemocy, pamięcią, która przywołuje długotrwałe praktyki potępiające odbieranie życia drugiemu człowiekowi”²⁵. A zatem, nawet jeśli nie w pełni odzwierciedla oczekiwania redystrybucyjne społeczeństwa, to i tak znacząco ułatwia ustanowienie nowej, wspólnej tożsamości politycznej. I w tym przypadku podobną rolę pełnić może konstytucja. Z oczywistych względów koncentruje się ona – jako narracja – na współpracy międzygrupowej i umacnianiu bądź tworzeniu więzi społecznych.

Równie istotnymi są wnioski wynikające z badań Gearoid Millar. Zauważył on, że w odniesieniu do zinstytucjonalizowanego rozliczenia przeszłości, „w których ludzie są wyraźnie identyfikowani jako *ofiary, świadkowie czy sprawcy*, sam proces pojednania może zdefiniować nowe powojenne tożsamości, reifikując poszczególne, konkurujące tożsamości nie w warunkach konfliktu, lecz po jego zakończeniu”²⁶. Podobne uwagi można sformułować w odniesieniu do samej konstytucji. Będąc najważniejszym aktem prawnym państwa i kluczową narracją opowiadającą o wizji teraźniejszości i przyszłości, proponuje ona tożsamość, która łączy wszystkich obywateli i czyni ich równymi wobec prawa. Wszystkie zwaśnione strony mogą współtworzyć i współuczestniczyć w nowym projekcie, którym jest demokratyzacja. I udział każdej ze stron zdaje się być równie ważnym dla przyszłego sukcesu transycji i rzeczywistego pojednania²⁷.

Czy oznacza to jednak, że kwestia redystrybucji jako filaru pojednania jest bez znaczenia? Bond nie myli się, że zagadnienie nowego rozdzielenia wpływu

²⁴ E. Christodoulidis, *‘Truth and reconciliation’ as risks*, „Social and Legal Studies” 2000, vol. 9, s. 179–204.

²⁵ K. Theidon, *Justice in Transition. The Micropolitics of Reconciliation in Postwar Peru*, „Journal of Conflict Resolution” 2006, vol. 50 (3), s. 456.

²⁶ G. Millar, *‘Our brother who went to the bush’: Post-identity conflict and the experience of reconciliation in Sierra Leone*, „Journal of Peace Research” 2012, vol. 49 (5), s. 724–725.

²⁷ N.C. Manganyi, *Public Policy and the Transformation of Education in South Africa*, [w:] *Implementing Educational Policies: The South African Experience*, red. J.D. Jansen, Y. Sayed, Cape Town 2001, s. 35.

i zasobów jest ważne dla przyszłości nowej demokracji. Taką rolę pełni w polityce południowoafrykańskiej program Black Economic Empowerment (BEE), będący odpowiedzią na konieczność transformacji społeczeństwa i zbudowania czarnej elity wobec ukształtowanego przez długotrwały wyzysk uprzywilejowania ekonomicznego ludności białej²⁸. Zaś w przypadku Polski i innych, postkomunistycznych państw środkowoeuropejskich podobną funkcję realizować miały programy prywatyzacji i reprivatyzacji majątku skarbu państwa²⁹ – choć tak w Republice Południowej Afryki, jak i w Europie Środkowej raczej skutkowały one stworzeniem nowych elit ekonomicznych niż redystrybucją zasobów jednakowo obejmującą całość społeczeństwa.

Możliwym jest wyróżnienie kilku unikalnych cech, charakteryzujących rolę konstytucji w czasie tranzycji demokratycznej. Obok swego podstawowego celu – wyznaczenia ram prawnych i ideowych porządku politycznego – pozostaje ona punktem odniesienia dla tożsamości politycznej. Co więcej, współdecyduje ona o tym, jakie treści zawarte zostaną w nowej tożsamości, które zachowania i postawy będą preferowane przez wspólnotę, a także które wartości będą przez nią podzielane. Reguluje dychotomię pomiędzy sprawiedliwością a wymiarem sprawiedliwości będącą podstawą sprawiedliwości tranzycyjnej oraz wyznacza zasady, na których będzie opierać się rywalizacja polityczna – wpływając tym samym na szanse powodzenia projektu demokratyzacji. Definiując treści tożsamości oraz zasady rywalizacji określa granice inkluzywności nowej wspólnoty politycznej i warunki bazowe ogólnonarodowego pojednania. Obok swej roli re-integracyjnej oraz pojednawczej, reguluje ona także ramy, w jakich dochodzić ma do redystrybucji wpływu i zasobów, odpowiadając na oczekiwania społeczeństwa. Niezmiennie, tak jak w warunkach demokracji skonsolidowanej, konstytucja pozostaje narracją zorientowaną na przyszłość, gwarantującą trwałość porządku politycznego oraz wzbudzającą nadzieję – emocję, którą uznać należy za niezbędną dla ostatecznego sukcesu projektu demokratyzacji.

Tym samym, badając znaczenie konkretnej ustawy zasadniczej dla konstrukcji nowej tożsamości politycznej w toku tranzycji demokratycznej, możliwym jest skonstruowanie arkusza badawczego, odpowiadającego na pytania dotyczące powyżej omówionych przestrzeni wpływu. Opracowanie źródła za po-

²⁸ A. Jeeves, G. Cuthbertson, *South Africa's Democracy since 1994*, [w:] *Fragile Freedom. South African Democracy since 1994*, red. A. Jeeves, G. Cuthbertson, Pretoria–Leiden 2008, s. 5–6.

²⁹ J. Kochanowicz, *Private Suffering, Public Benefit: Market Rhetoric in Poland, 1989–1993*, „East European Politics and Societies” 2014, vol. 28 (1), s. 103–118.

mocą arkusza umożliwi zarówno zbadanie roli danej konstytucji, jak i analizę porównawczą różnych konstytucji uchwalonych w czasie demokratyzacji.

Tabela 1. Przykładowy arkusz badawczy roli konstytucji w kształtowaniu nowej tożsamości w toku tranzycji

Konstytucja	
Data wejścia w życie:	
Główne zasady rywalizacji politycznej:	
Definicja tożsamości politycznej:	
Definicje zachowań, postaw i wartości:	
Model sprawiedliwości tranzycyjnej:	
Warunki bazowe pojednania:	
Granice nowej wspólnoty politycznej:	
Zasady redystrybucji wpływu i zasobów:	
Uwagi dotyczące zorientowania na przyszłość:	

Źródło: opracowanie własne.

Przykładowe zastosowanie arkusza badawczego: *case* Południowej Afryki

Doświadczenie Republiki Południowej Afryki stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych przykładów tranzycji demokratycznej. Pojednanie i redefinicja tożsamości politycznej stanowiły kluczowe wyzwania, z którymi zmierzyć musiało się społeczeństwo podzielone przez lata rasistowskiego reżimu afrykanerskich nacjonalistów. Południowoafrykańska tranzycja powszechnie kojarzona jest z zaproponowaną przez arcybiskupa Desmond Tutu ideą *Rainbow Nation*, narodu tęczy.

Prezydent Nelson Mandela w czasie swej prezydenckiej inauguracji 10 maja 1994 roku w Pretorii, definiując cele demokratyzacji, stwierdził że „nadszedł czas leczenia ran. Nadszedł moment zbudowania mostu nad dzielącą nas przepaścią. Nadszedł czas budowania. Wreszcie osiągnęliśmy naszą polityczną emancypację. [...] Odnieśliśmy triumf w naszych staraniach by zaszczerpić nadzieję w milionach serc naszego ludu. Zawieramy porozumienie, mówiące, że powinniśmy zbudować społeczeństwo, w którym wszyscy mieszkańcy Południowej Afryki, biali i czarni, będą mogli być chodząc z podniesioną głową, bez strachu w ich sercach, pewnych swego niezbywalnego prawa do godności człowieka – to naród tęczy żyjący w pokoju z samym sobą i światem”³⁰. Po-

³⁰ N. Mandela, *Statement of Nelson Mandela at his Inauguration as President*, Pretoria, 10 May 1994, <http://www.anc.org.za/show.php?id=3132&t=Famous%20Speeches> [dostęp: 26.02.2014].

jednaniem było fundamentalnym celem południowoafrykańskiej tranzycji, ponieważ, jak stwierdził Mandela, zwracając się do mieszkańców Kapsztadu tuż po swym wyborze na urząd prezydenta, „walka o demokrację nigdy nie była sprawą jednej rasy, klasy, wspólnoty religijnej czy płci spośród mieszkańców Południowej Afryki”³¹.

Mając na uwadze ów kontekst polityczny przemian w Republice Południowej Afryki, interesującym zdaje się być wykorzystanie powyższego arkusza badawczego w celu prześledzenia roli Konstytucji Tymczasowej RPA z 25 stycznia 1994 roku.

Tabela 2. Rola Tymczasowej Konstytucji RPA z 1993 roku w konstruowaniu nowej tożsamości politycznej społeczeństwa Południowej Afryki

Konstytucja Tymczasowa Republiki Południowej Afryki z 25 stycznia 1994 roku* (Interim Constitution for the Republic of South Africa of 1993, Act No. 200 of 1993)	
Data wejścia w życie: 27 kwietnia 1994 roku	
Główne zasady rywalizacji politycznej:	<p>Demokratyczność państwa [preambuła]. Równość płci i przedstawicieli wszystkich ras [preambuła]. Zasada jedności narodowej [preambuła]. Zasada suwerenności państwa [art. 1]. Nadrzędność konstytucji [art. 4]. Powszechne prawo wyborcze [art. 6]. Równość i zasada niedyskryminacji [art. 8, zakończenie**]. Prawo do życia i godności człowieka [art. 9–10]. Katalog praw obywatelskich i politycznych [art. 11–25]. Katalog praw społecznych i ekonomicznych [art. 26–32]. Władza ustawodawcza skupiona w parlamencie [art. 37]. Pochodzenie Zgromadzenia Narodowego Parlamentu z wyborów powszechnych, przeprowadzanych w systemie proporcjonalnym [art. 39–40]. Koncentracja władzy wykonawczej w rękach prezydenta [art. 75]. Wybór prezydenta w wyborach powszechnych [art. 77]. Niezawisłość sądów [art. 96]. Ustanowienie Sądu Konstytucyjnego jako gwaranta przestrzegania konstytucji [art. 98]. Ustanowienie niezależnego Rzecznika Praw Obywatelskich [art. 110–111]. Samorządność prowincji [art. 124, art. 126, art. 144, art. 147, art. 175]. Uznanie tradycyjnych przywódców i praw zwyczajowych [art. 181].</p>

³¹ *Nelson Mandela by Himself. The Authorised Book of Quotations*, red. S. Hatang, S. Venter, Johannesburg 2011, s. 77.

Definicja tożsamości politycznej:	Jedność narodowa bez względu na płeć i rasę [preambuła]. Równość 11 języków oficjalnych [art. 3]. Każdemu obywatelowi przysługują te same prawa, przywileje i korzyści wynikające z obywatelstwa [art. 5]. Każdy obywatel zobowiązany jest do wypełniania tych samych obowiązków [art. 5]. Każdy uprawniony obywatel ma prawo wyborcze [art. 6]. Wszyscy obywatele są równi [art. 8]. Szacunek do praw człowieka [art. 9–32]. Szacunek do tradycji [art. 181]. Potrzeba wzajemnego zrozumienia, zadośćuczynienia i jedności [zakończenie]. Odrzucenie zemsty, odwetu i wiktylizacji [zakończenie].
Definicje zachowań, postaw i wartości:	Potrzeba wzajemnego zrozumienia, zadośćuczynienia i jedności [zakończenie]. Odrzucenie zemsty, odwetu i wiktylizacji [zakończenie].
Model sprawiedliwości tranzycyjnej:	Gwarancja instrumentu amnestii udzielanego poprzez powołaną przez parlament komisję [zakończenie].
Warunki bazowe pojednania:	Uznanie równości bez względu na płeć i przynależność rasową [preambuła]. Uznanie równości praw osób posługujących się 11 oficjalnymi językami [art. 3]. Uznanie konieczności pojednania podzielonego społeczeństwa [zakończenie]. Odrzucenie przemocy i dziedzictwa nienawiści, strachu, winy i zemsty [zakończenie].
Granice nowej wspólnoty politycznej:	Przyjęcie nowej konstytucji jako nadrzędnego prawa w państwie [art. 4]. Zakaz dyskryminacji ze względu na rasę, płeć, pochodzenie społeczne lub etniczne, kolor, orientację seksualną, wiek, niepełnosprawność, religię, wyznanie, przekonania, kulturę lub język [art. 8]. Uznanie praw człowieka jak fundamentu nowego społeczeństwa [art. 116]. Odrzucenie niesprawiedliwości dyskryminacji i uznanie równości [zakończenie]. Uznanie nowego otwarcia w historii RPA [zakończenie].
Zasady redystrybucji wpływu i zasobów:	Ograniczenie ochroną prawa własności [art. 28]. Zasady restytucji prawa do ziemi [art. 121–123].
Uwagi dotyczące zorientowania na przyszłość:	Utworzenie wspólnoty wszystkich mieszkańców Południowej Afryki [preambuła]. Stworzenie nowej konstytucji przez parlament wybrany przez wszystkich obywateli RPA jako cel konstytucji tymczasowej [preambuła oraz art. 68–74].

* Do celów analizy wykorzystane zostało tłumaczenie konstytucji na język angielski (oryginalnie uchwalonej w języku afrykanerskim) zamieszczone na stronach internetowych Sądu Konstytucyjnego RPA. *Interim Constitution for the Republic of South Africa, Act No. 200 of 1993*, <http://www.constitutionalcourt.org.za/site/constitution/englisg-web/interim/> [dostęp: 26.02.2014].

** Termin *zakończenie* odnosi się do nienumerowanego artykułu „National Unity and Reconciliation”, kończącego Rozdział 15 Konstytucji.

Źródło: opracowanie na podstawie badania przeprowadzonego przez P. Wawrzyńskiego.

Podsumowanie

Ustawa zasadnicza jest niewątpliwym gwarantem ładu ustrojowego danego państwa, stanowiąc jednocześnie fundament porządku politycznego kraju, jak i akt grupujący podstawowe reguły i zasady w nim obowiązujące. Jej rola – choć nieoceniona – nie zamyka się jednakże tylko w tym zakresie. Znaczenie konstytucji wykracza znacznie poza płaszczyznę porządku i zasad ustrojowych, wnikając głęboko w sferę społecznej świadomości i samookreślenia. Ustawa zasadnicza jest bowiem wielowymiarowym aktem wpływającym między innymi na kształt tożsamości politycznej danego społeczeństwa.

Warto zaznaczyć, że zaprezentowane rozważania, narzędzie badawcze oraz przykład jego wykorzystania traktowane mogą być jedynie jako wstęp do dalszych badań, gdyż nie wyczerpują całości problematyki odnoszącej się do związków konstytucji z kształtowaniem politycznej tożsamości w toku tranzykcji. Dlatego też udoskonalenie zaprezentowanych instrumentów, a także analiza kolejnych ustaw zasadniczych – zarówno tych tworzonych na fali demokratyzacji, jak i tych, które stanowiły jej podstawy – może zarówno wnieść wiele do postrzegania roli konstytucji w formułowaniu postaw społecznych, jak i przyczynić się do wzbudzenia jeszcze głębszej refleksji nad problematyką przemian ustrojowych. Zaproponowane ujęcie w ocenie autorów przynieść więc może liczne korzyści nie tylko dla nauki, ale i praktyki politycznej czy edukacji społecznej.